

Şahla Cabbarlı

XX əsr dünya siyasi xəritəsinin dəfələrlə dəyişildiyi, müxtəlif coğrafiyalarda dövlətlərin süqutu, yeni dövlətlərin yaranışı ilə yadda qaldı. Dünyanı əhatələyən qanlı iki dünya müharibəsi də bu əsrin bəlalərindəndir. İstər SSRİ-nin, istərsə də digər dövlətlərin işğalındakı türk xalqları da bu proseslərdən kənar qalmamış, hətta ən ağır dövrlərini yaşamışdılar. Onlar həm cəbhələrdə döyüşür, həm soyqırımlara, sürgünlərə məruz qalır, həm də mənəvi məhv edilmə siyasətinə qurban gədirilər. Tarixləri, mədəniyyətləri gizlədilmiş, tarixi qəhrəmanları quldur kimi tanidilmiş, unudurulmuş və inancları aşığılanmışdır. Azərbaycan xalqı olaraq Sovet İmperiyasının tərkibindəki xalqlardan biri olmağımız, onlarla eyni taleni yaşamamız göstərir ki, ikinci dünya müharibəsi zamanı Altaylarda böyük türk dirənişinin varlığı nəticəsində 6 illik bir dövlətin qurulmasından xəbərdar olmamağımız normaldır.

Bəs bu hansı zərurətdən yaranmış dövlət idi?

Bizim Şərqi Türküstan olaraq tanıdığımız ərazi (sərhədləri: Çin, Monqolustan, Qazaxıstan, Rusiya, Qırğızıstan, Hindistan, Pakistan və Tacikistan) əsrlərdir Çinin tərkibindədir. Müxtəlif zamanlarda Çin idarəçiliyinə, ayrışdırılmağa qarşı uğurlu türk kütəvi ayaqlanmalar, silahlı üsyanlar etsələr də, qələbə qazana bilməmişdilər. Bəs silahlı, nizami olmayan hərəkətlər, digər bölgələrdən dəstək gəlməməsi uğursuzluğun əsas səbəblərindən idi.

1933-cü ildə Çində hakimiyyətə gələn kommunist Şenq Şi Cai idarəçiliyinin ilk dövrlərindən Stalinin diktəsi ilə etnik xalqlara, xüsusilə də türk xalqlarına qarşı həyata keçirdiyi amansızlıqları ilə yadda qaldı. Stalinin kommunist rejimləri xəbərdar etməsi əsassız deyildi. Çünki Avropada nasistlərin güclənməsi, digər xalqlarda da millətçiliyi ön plana çəkə bilirdi ki, bu da dövlətlərin zəifləməsinə gətirib çıxaracaq amil idi. Bu dövrdə Şərqi Türküstan etnik təmizləmə və mənəvi işgəncələrə qarşı dirənişə başladı. Dirənişin lideri xalqın "Batur" (qəhrəman, yenilməz) adı verdiyi Osman İslambay (bəzən İslamoğlu) idi.

Osman İslambay 1890-cı ildə Altayda dünyaya gəlmişdi. Soyu Qazax türklərinin "Orta Juz"-undan gəlirdi. Ailəsi köçəri həyat yaşayan və maldarlıqla məşğul olan birliyə daxil idi. Kiçik yaşlarından türk döyüş sənəti ilə və ovçuluqla məşğul olmuş, 12 yaşından isə Qazax türklərinin lideri Bökə Baturun himayəsinə keçmişdir. Onun yanında təlim almış və yarışlara qatılmışdı. Bökə Baturun Çinlilərlə toqquşması sonucunda təhlükədən sovuşmaq üçün Türkiyəyə üz tutması Çin milis dəstələrinə bildirilmiş

və Tibetdə öldürülmüşdür. Bundan sonra Osman bəy sarsılmış və 40 yaşına kimi fərdi təsərrüfatla məşğul olmuşdur. 30-cu illərin sonunda Çin yonətiminin Altay mədənlərinin idarəçiliyini öz əllərinə alması, orada işləyən türk fəhlələrin uzaqlaşdırılması, məscidlərə ayaqqabılı girilməsi və ibadət edənlərin təpiklənməsi yeni üsyanlara səbəb oldu. İlk başda Çin rejimi Sovet dövlətinin Urumçidəki 20 minlik ordusuna güvənərək üsyanları basdırmağa çalışdı. Lakin, xalqın dirənişi gücləndikcə Şenq Cai yeni üsula əl atdı. O, guya Altay camaatlığının liderləri ilə danışıqlar apararaq, ortağ nöqtəyə gəlinməyini əsas gətirmiş, onları sara-

Altayda türk mücadiləsi və Osman Batur (1940-1951)

yına dəvət etmişdir. Siyasi kəsim və döyüşçülər arasında anlaşmazlıq olsa da, siyasət sara-yaya getmək qərarına gəldilər. Görüşə gedən liderlərin anında həbsi və edam qərarı verildi. Edamdan əvvəl onlara öz əlləri ilə məktub yazdıraraq, danışıqların baş tutduğunu və xalqı silahı buraxmağa çağıran müraciət yaymalarını tələb etdilər. Lakin Osman Batur və silahdaşları bu-

quruldu. Mərkəzi Çin hökuməti Şenq idarəçiliyini bacarıqsızlıqda günahlandıraraq onu rəhbərlikdən uzaqlaşdırmışdır.

Bu ərəfədə Monqollarla da əlaqəyə girən Osman Batur onlarla "Beytik" müqaviləsi bağlayaraq silah və bəzi texniki yardımı ala bilmişdi. Monqollar isə Altay mədənlərinin idarəsini onlara verəcəyi təqdirdə daha çox silah verəcəklərini vəd etdilər.

psixoloji basqısı özünü göstərməyə başladı. Sovetə meyillilik yaranmış və qismən üsyanlardan çəkilmişlər, topxanalarda işləyənlər də işlərindən imtina etdilər. Artıq Osman Baturun əlində 4 minlik ordu qalmışdı və adi tufənglərlə böyük sırayı orduya qarşı mübarizə aparırdılar. Son sığındığı yer isə "Göz Qurd" bölgəsi idi.

Dövlətin tanınmaması, Sovet

əlləri və qulaqları kəsilməklə edamına qərar verdi. 1951-ci ildə Urumçidə mərkəzi meydanda edam gerçəkləşdi.

İllər sonra hadisəyə şahid olmuş Türküstanlı yazar Əbdürəhman Hacımələk yazmışdır:

"29 aprelde şəhadətə gedəcəkdi böyük qəhrəman. O sabah təbiət də normal deyildi. Göy üzü qaralmışdı. Çünki, Osman Baturun ölümünə etiraz edən xalq meşələrə od vurmuşdu. Zorla meydana gətirilmiş camaat "Allahu Əkbər" qışqırırdı. Qərar elan edildi. Osman Batur kəlməyi-şəhadət gətirdi. Ardınca silah səsləri eşidildi. O, əvvəl dizi üstə çökdü, sonra alını yerə dəydi. Bir rütbə daha qazanmışdı: Şəhidlik!"

Altayda türk mücadiləsi və Osman Batur (1940-1951)

Nəticə:

Sovet və Çin basqısı 6 illik dövlətin süqutunu, eyni zamanda Şərqi Türküstanda daha bir mübarizə dövrünü başa çatdırdı. Şərqi Türküstan Türk Cümhuriyyətindən əvvəl bölgədə Qaşqar hökuməti qurulmuşdu və ona qismən qonşu dövlətlərin müdaxiləsi, yardımı vardı. Lakin, yeni dövlət isə heç bir dövlətdən maddi yardım almayan, sırf öz topxanalarında əl üsulu ilə hazırladıkları mərmiləri və məğlub etdikləri Çin əsgərlərindən əldə edilmiş hərbi qənimət hesabına mübarizə aparırdılar.

Atalarımızın "Türk bəzən bir nəfərdə də ordu ola bilər" – misalı vardır ki, biz ona Osman Baturun simasında şahid oluruz. O, təbaşına bir ov silahı ilə mübarizəyə başladı, böyük ordu qurdu, dövlət yaratdı, lakin idarə edə bilmədi. Onun mücadiləsini dəyərləndirərkən aydın olur ki, siyasətçidən daha çox, ordu komandanı idi. Dövlətdə yasalar hazırlayan, Çin və Sovet dövlətləri ilə danışıqlara girən siyasətçilər isə onun ideyalarına sadıq qala bilmədilər. Sonda isə yenə tək qaldı. Özündən sonra Şərdiman və Nemətullah adlı oğulları mübarizəsini davam etsələr də, qələbəyə nail ola bilmədilər. Xalq isə hələ də onu qəlbində yaşadır. Osman Batur Türküstanda "Altay qartalı", "Türküstanın milli qəhrəmanı", "XX əsrin Kürşadı" kimi adlarla xatırlanmaqdadır.

na inanmadılar. Ordu komandanı Osman Batur "Mən silahımı Çinlilərə vermərəm. Gücləri çatarsa, gəlib alsınlar. Bu gün silahımızı alan, sabah canımızı alar" – deyərək mübarizəni dayandırmadı. Baturun ordu birliklərinə türk ziyalıların edam olunması haqqında məlumat gələn kimi yeni üsyan dalğası başlamış oldu.

1942-ci ildə Almaniya ilə SSRİ arasında vəziyyətin daha da gərginləşməsi sovet rəhbərliyinin orduların şəqdən çəkərək qərb cəbhələrinə göndərilməsi qərarı Şenq hökumətini sarsıtdı, Türküstan xalqı üçün isə fürsət oldu. Onlar Altayda bir neçə şəhəri ələ keçirdilər. 22 iyul 1943-cü ildə Osman Batur böyük törənlə Altay Qazaxlarının Xanı elan edildi. Qısa bir müddət sonra isə azad edilmiş ərazidə Şərqi Türküstan Türk Cümhuriyyəti

1945-ci ildən Avropada qələbənin təhlükəsizliyini təmin edən və şərq məsələsində işə qarışan sovet dövləti Çin və Altaylılarla masaya oturaraq bir anlaşma gerçəkləşdirdi. Osman Batur və digər dirənişçilər buna qarşı çıxarsalar da, yenə də siyasi kəsim danışıqlara getdi. 1946-cı ildə yaradılan hökumətə Əhmədcan Qasimi adlı sovetiyönlü türk gətirildi. Milliyətçi qanadın siyasi lideri olan Əlixan Törəyə isə heç bir vəzifə verilməməsi və az müddət sonra müəmmali şəkildə aradan götürülməsi Osman Baturu daha bir zərbə vurmuşdur. Beləliklə sovet dövləti Türküstan idarəçiliyinə əl qoymuş və buranın SSRİ-dən asılı muxtar respublika etməyi bacarmışdı. Bununla barışmayan Osman Batur dağlara çəkilmiş və dirənişi orada davam etdirməyi qərara alır. Xalq arasında sovetin ideoloji və

və Çin basqısı nəticəsində 1949-cu ildə Şərqi Türküstan Cümhuriyyəti süqut etdi. Həmin ilin sonunda Sovet ordusunun düzənlədiyi bir mühasirədə yaxın silahdaşları və qızı da olmaqla yüzlərlə insan əsir düşdü. Bu zaman onun yanında artıq kimsə yox idi. Osman təkbaşına bir ordu olaraq hücum planlayır və hücumu qismən alını. Ordunun keçəcəyi bir dağ keçidində düzənlədiyi partlayışda xeyli kommunist əsgəri məhv olur. Lakin, özü də sonda əsir düşür və onu Urumçiyə aparırlar. "Türküstanı Çindən qurtaracağam deyən adamın halını görün" deyərək onu at üzərində şəhərləri gəzdirdilər. O isə, "Mən ölə bilərəm, amma millətim bu mücadiləni davam edəcək!"- deyərək bağırırdı. Bunun faydasız olduğunu gören Çin rejimi Osman Baturu "İnqilab düşmənlərindən məsul" tutaraq